

у розглянутих антропоморфах, свідчить про міцні контакти кочівників з великими античними міськими центрами — Керкінітідою і Қалос-Лименом — у певні періоди їх історії.

В. О. Колотухин, В. С. Ольховский

СКИФСКИЕ СТАТУИ КРЫЛОВСКОЙ КУРГАННОЙ ГРУППЫ

При исследовании в 1983 г. курганной группы у с. Крыловка в Сакском районе Крымской области было найдено 4 каменных антропоморфных изваяния и две базы к ним. Иконографические особенности антропоморфов позволяют выявить не только местные, присущие преимущественно крымским памятникам, черты, но и обнаружить несомненные следы прямого влияния греческого монументального искусства на скифскую антропоморфную скульптуру. По сопровождающему погребения инвентарю и иконографическим аналогиям, изваяния и базы к ним датируются IV—III вв. до н. э. Концентрация изваяний в данном районе подтверждает вывод, что прибрежная зона Северо-Западного Крыма в IV—III вв. до н. э. была хорошо освоена скифами.

V. O. Kolotukhin, V. S. Olkhovsky

SCYTHIAN STATUES OF THE KRYLOVKA BURIAL-MOUND GROUP

During investigation of the burial-mound group near vil. Krylovka in the Saki district of the Crimea region in 1983 four stone anthropomorphic statues and two bases to them were found. Iconographic peculiarities of anthropomorphs permit revealing not only local features typical mainly of Crimean monuments but also detecting indubitable traces of the direct influence of Greek monumental art on the Skythian anthropomorphic sculpture. The inventory accompanying the burials and iconographic analogs permit dating the statues and bases to them by the 4th-3d cent. B.C. Concentration of statues in the given region confirms a conclusion that a coastal zone of the North-Western Crimea was well developed by Scythians in the 4th-3d centuries B.C.

Одержано 30.10.88

Фібули з Тіри

Є. Л. Гороховський, Н. О. Сон

Публікується колекція фібул римського часу з розкопок античної Тіри. Виділяються групи провінціально-римських, причорноморських, а також варварських східноєвропейських виробів, датованих I—IV ст. н. е. з детальним хронологічним поділом за конкретними типами. Цей матеріал використовується як джерело для висвітлення фактів історико-культурного розвитку міста протягом першої половини I тис. н. е.

Однією з важливих та інформативних категорій археологічного матеріалу, здобутого в ході багаторічних досліджень Тіри, є фібули. Вони досі не вивчалися спеціально і повністю не введені до наукового обігу. У зведенні А. Қ. Амброза, присвяченому фібулам Європейської частини СРСР, згадано лише два екземпляри, які були опубліковані Л. Д. Дмитровим¹. Фібули, знайдені після виходу в світ цієї праці, частково публікувались², але не використовувались як повноцінне

¹ Амброс А. Қ. Фібулы юга Европейской части СССР // САИ.— 1966.— Вып. Д1-30.— С. 53, 63.

² Клейман И. Б. Раскопки помещения вексиляции I Итальянского легиона в Тире // МАСП.— 1971.— Вып. 7.— С. 233.— Рис. 52; Крыжицкий С. Д., Клейман И. Б. Раскопки Тире в 1963 и 1965—1976 гг. // Античная Тира и средневековый Белгород.— К., 1979.— С. 34.— Рис. 14.

джерело для вивчення історії та культури Тіри перших століть н. е. А тим часом ці вироби — не тільки чіткий хронологічний еталон, але й важливе джерело для вивчення історії одягу, напрямів торговельних та культурних контактів, міграцій різних етнічних груп. Вони, поряд з іншими джерелами, можуть залучатись для вивчення питань етнічного складу населення того або іншого центру античного світу³. Цим і зумовлений інтерес до поставленої теми, а також завдання праці, в якій вводяться до наукового обігу всі фібули з розкопок Тіри⁴, і робиться спроба уточнити деякі питання, пов'язані з заключним етапом історії цього античного центру Північно-Західного Причорномор'я.

Фібули з Тіри репрезентовані 21 бронзовим та одним срібним екземплярами, що піддаються визначенню. Типологічно вони різні, а за походженням виділяються: провінціально-римські, античні причорноморські, варварські східноєвропейські вироби, які за своїми морфологічними ознаками розподіляються на ряд груп та типів.

І. Фібули провінціально-римських форм репрезентовані п'ятьма групами, серед яких: 1) сильнопрофільовані, 2) шарнірна дугоподібна, 3) колінчаста (?), 4) шарнірні Т-подібні, 5) пружинні Т-подібні.

В групі **сильнопрофільованих фібул** можна виділити чотири типи.

Тип 1. Фібула (БД-75/119) з підтрикутною розширеною голівкою, двома гребенями на корпусі, вузькою ніжкою та прорізним «рамчастим приймачем». Фрагментована. Пружина з голкою відсутні, край голівки, ніжки та приймача відламані. Довжина 4,0 см (рис. 1, 1).

Фібула належить до типу 236 за О. Альмгреном⁵. Точне визначення її варіанта за Й. Гарбшем утруднене через відсутність завершення ніжки з приймачем. Очевидно, її можна віднести до варіанта 236-с, який датується I ст. н. е.⁶ Подібні фібули були поширені в римських провінціях Подунав'я, особливо на території Норіка та Паннонії. Поодинокі знахідки відомі на півдні Східної Європи⁷.

Тип 2. Фібула (БД-72/68) двочленна, з напівкруглою голівкою. Спинка в перетині також напівкругла, посередині корпусу — гребінь. Ніжка розширена, овальна з біконічною шишечкою на кінці. Приймач пластинчастий, трапецієподібний. Фрагментована, пружина з голкою відсутні. Довжина 4,5 см (рис. 1, 2). Описана фібула належить до типу «паннонських» трубкоподібних екземплярів, які датуються переважно першою половиною II ст. н. е.⁸

Тип 3. Напівфабрикат (БД-?/№ 3133) двочленною фібулою з розширеною трапецієподібною голівкою, вузьким гребенем-валиком на корпусі, довгою ніжкою, прикрашеною на кінці біконічною шишечкою, поздовжнім ребром по корпусу. Приймач — високий, пластинчастий. Довжина — 5,2 см (рис. 2, 1). Про те, що фібула не закінчена, свідчить пластинчастий виступ на голівці з залишками литника. Під час виготовлення фібул з таких виступів робили петлі з отворами для осі пружини, іноді з пропилами або гачками для фіксації тязиви. На цьому екземплярі отвори не пробиті та гачок для тязиви не пропиляний. Приймач фібули також не завершений, оскільки слабо позначений вигин для захвату голки. Щербина на голівці заготовки е, очевидно, бра-

³ Амброз А. К. Указ. соч.— С. 5.

⁴ В праці враховані фібули, які зберігаються у фондах Інституту археології АН УРСР, в Одеському археологічному музеї АН УРСР, Білгород-Дністровському краєзнавчому музеї, Археологічному музеї ЦНПМ АН УРСР.

⁵ *Almgren O.* Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provincialrömischen und südrussischen Formen.— Stockholm, 1897.— S. 109.— Taf. XI, 236.

⁶ *Garbsch J.* Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert // Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte.— 1965.— Bd. 11.— S. 27—43.— Abb. 2—13.

⁷ Амброз А. К. Указ. соч.— С. 39.— Рис. 7, 17; Хавлюк П. І. Пам'ятки зарубинської культури на Побужжі // Археологія.— 1971.— Вип. 4.— С. 87.— Рис. 13, 13.

⁸ *Kovrig I.* Haupttypen der kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien // Dissertationes Pannonicae.— 1937.— Ser. 2.— N 4.— S. 116—119.— Taf. VII, 62, 64; *Jobst W.* Die römischen Fibeln aus Lauriacum // Forschungen in Lauriacum.— Linz, 1975.— N 10.— S. 23, 42, 43.

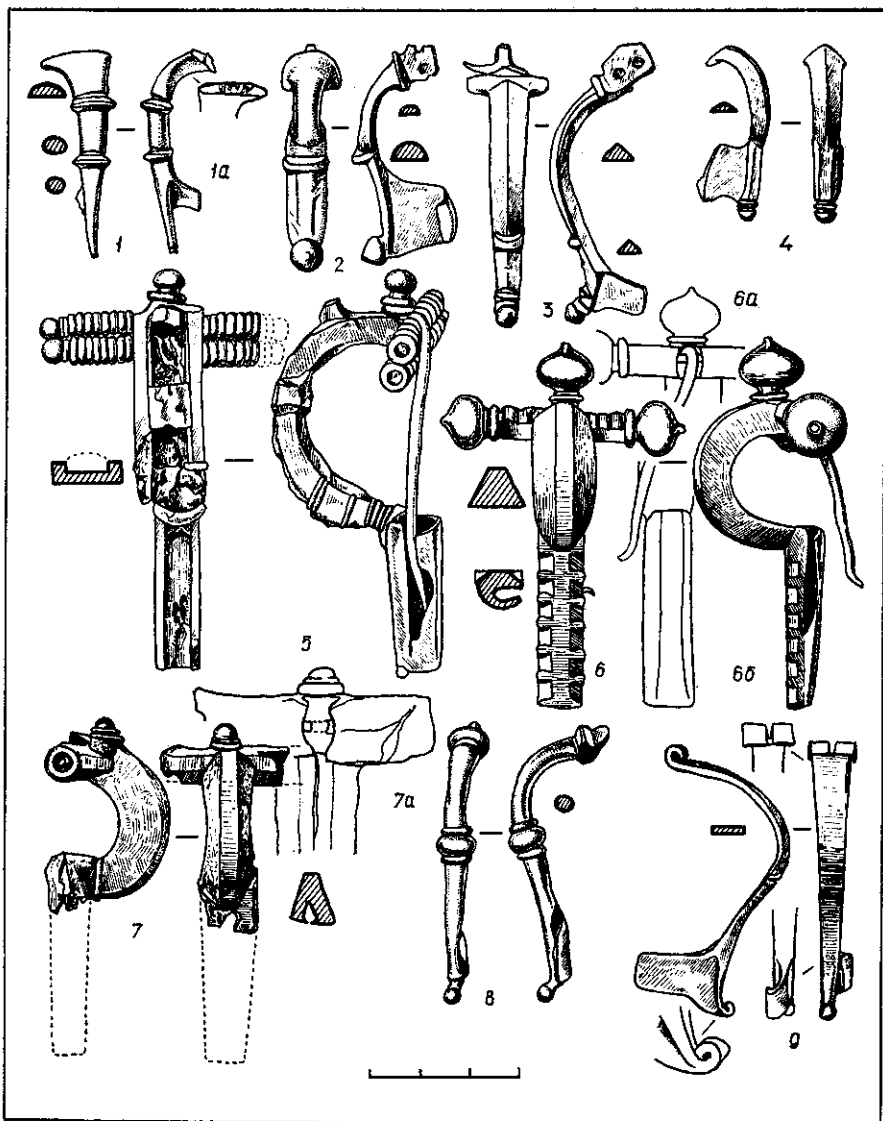

Рис. 1. Фібули I—IV ст. з Тіра (1—9).

ком лиття або вибоїною, що утворилась при доробці корпусу, в зв'язку з чим фібула не закінчена і забракована. Ця знахідка є першим свідченням місцевого виготовлення фібул провінціально-римської форми в Північному Причорномор'ї, зокрема, в Тірі у 2-й половині II ст. н. е. Знахідки заготовок або напівфабрикатів вважаються більш надійним показником місцевого виробництва фібул, ніж навіть ливарні форми, оскільки експортувались лише готові вироби⁹.

Аналогічні вироби відносяться до типу 84 за Альмгреном і вважаються предметами північнопаннонського походження¹⁰. Судячи за нашою знахідкою, подібні фібули виготовлялись і в Причорномор'ї. Датуються вони другою половиною II ст. н. е., але зустрічаються і на межі II—III ст.¹¹

Тип 4. Фібула (БД-72/345) з вузькою опорною плиткою для утримання осі та тятиви пружини, довгою трикутною в перерізі спинкою та гребенем біля переходу спинки до ніжки. Ніжка коротка, з фігур-

⁹ Амброс А. К. Указ. соч.— С. 11, 12.

¹⁰ Almgren O. Op. cit.— Taf. IV, 84; Амброс А. К. Указ. соч.— С. 38.— Табл. 7, 13.

¹¹ Jobst W. Op. cit.— S. 23, 40, 41.— Taf. 7, 50—52.

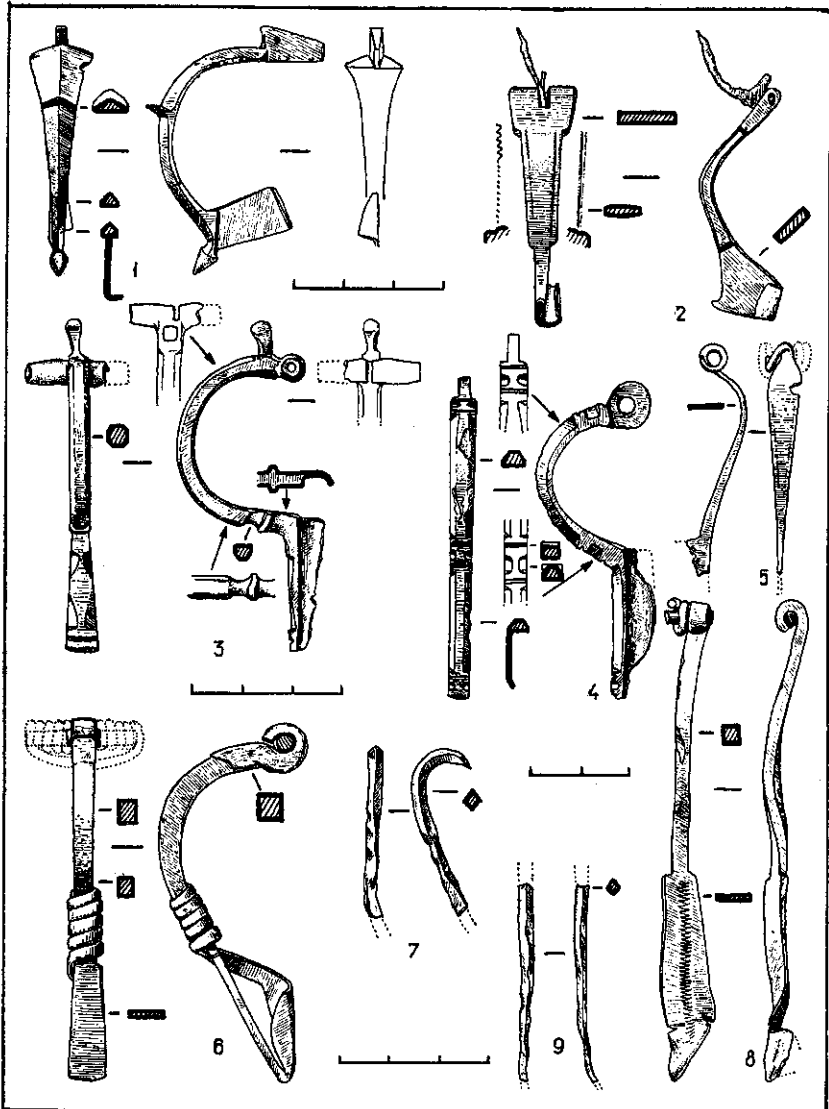

Рис. 2. Фібули I—III ст. з Тіри (1—9).

ною гулькою та рельєфними виступами на кінці та на площині. Приймач високий, пластинчастий. Пружина з голкою відсутні. Зберігся фрагмент осі пружини, просилена в платівку на голівці, яка має також другий отвір для тятиви. Довжина 5,3 см (рис. 1, 3).

Вона належить до типу провінціально-римських фібул другої половини II — третьої чверті III ст. н. е.¹² Аналогічні фібули в СРСР відомі в Неаполі Скіфському, Завітному, а також у Верхньому Подністров'ї (Ремезівці)¹³.

Групу шарнірних дугоподібних репрезентовано двочленною фібулою (БД-50/№ 1058), голка якої має виступ для упору в корпус. Гачкоподібний виступ правив фіксатором, який пружинив при застібуванні фібули. Голка закріплена на осі, що просилена у втулку на голівці

¹² *Ibid.*— S. 56, 57; В Лауріакумі зустрінуто в комплексах епохи Северів (195—235 pp.).

¹³ Богданова Н. А. Отчет об археологических исследованиях 1962 г. могильника первых вв. н. э. в районе с. Заветное Бахчисарайского района Крымской области // НА ИА АН УССР.— 1962/45.— № 3974, 3975.— Табл. XIX, 2; Амброз А. К. Указ. соч.— С. 38.— Табл. 2, 12; Цигилик В. М. Населення Верхнього Подністров'я перших століть нашої ери.— К., 1975.— С. 116.— Рис. 53, 26.

фібули. Корпус фібули пластинчастий. На ньому виділено коротку вузьку ніжку з невеликим загином-гулькою на кінці. Профіль фібули вигнутий посередині спинки під тупим кутом. Приймач — пластинчастий. По краях спинки вигравіровано поздовжні зигзаги. Довжина — 4,6 см (рис. 2, 2). Аналогічні фібули датуються першою половиною або серединою II ст. н. е. і характерні для матеріальної культури римської Дакії¹⁴. Знахідки їх за межами Дакії дуже рідкі. Фібула, яка публікується, поки що єдина в Причорномор'ї.

Через погану збереженість фібулу (БД-75/№ 158) умовно віднесено до групи **колінчастих**. Корпус фібули підтрикутний у плані та підтрикутний в перетині, закінчується фігурною шишечкою на ніжці. Приймач пластинчастий, трапецієподібний. Пружина з голкою та край голівки обламані. Довжина 3,5 см (рис. 1, 4).

Стилістично фібула найбільш близька до провінціально-римських екземплярів II—III ст. н. е.¹⁵

Шарнірні Т-подібні фібули репрезентовані двома типами.

Тип 1. Schapnigamfibeln двочленної конструкції (БД-63/№ 333). Голку її втрачено, кінці втулки головного шарніру обламані. Збереглась більша частина корпусу з залишками втулки, що має наскрізний отвір для осі та пропила для вушка голки. Голівка прикрашена вертикальною гулькою. Спинка вузька в плані, з поздовжніми гранями, дугоподібна в профілі. Ніжка трапецієподібна, прикрашена боковими гранями-фасетками, які обмежують рельєфний ромб посередині, а також поперечним жолобком знизу. Перехід від спинки до ніжки різкий, позначений перехватом та валиком. Приймач пластинчастий, вузький, фрагментований. Довжина — 6,7 см (рис. 2, 3). Аналогічні фібули поширені по всій території Римської імперії, але своїм походженням пов'язані з дунайськими провінціями. Датуються вони серединою та другою половиною IV ст. н. е.¹⁶

Тип 2. Zweibelknorffibeln — Т-подібні шарнірні фібули з «цибулиноподібними» шишечками на голівці та кінцях шарніру. Одну тирську фібулу цього типу згадано В. В. Кропоткіним¹⁷. Голку закріплено вушком в отворі на голівці. Шарнір пластинчастий, гранчастий, з рифленням на лицьовому боці. Спинка гранчаста, трапецієподібна в профілі. Ніжка пластинчаста, прикрашена виїмчастою різьбою, так званим «кербшніттом». Приймач вузький, його довжина складає дві третини від загальної довжини ніжки. Площина платівки, що утворює приймач, гранчаста. Довжина — 7 см (рис. 1, 6).

Фібула за Е. Келлером, належить до типу 4-с, який датується другою половиною IV ст. н. е.¹⁸ Цей тип прикрас поширений на території римської імперії від Північної Африки та Іспанії до Малої Азії¹⁹. У Північному Причорномор'ї аналогічні фібули знайдено в Херсонесі²⁰.

Друга фібула трапилась у засипці приміщення вексилляції²¹. Від неї збереглися спинка, частина шарніра та гулька на голівці, а також фрагмент ніжки. Довжина уламка — 4 см (рис. 1, 7).

Загальна дата Т-подібних шарнірних фібул з «цибулиноподібни-

¹⁴ Popescu D. Fibeln aus dem Nationalmuseum für Altertümer in București // *Dacia*.— 1945.— IX—X.— S. 487, 488.— Abb. 2, 12—19.

¹⁵ Kovrig I. Op. cit.— Taf. IX, 91; Jobst W. Op. cit.— S. 24, 59—67.— Taf. 24, 182.

¹⁶ Jobst W. Op. cit.— S. 90.— Taf. 30, 223; Гороховський Є. Л., Зубар В. М., Гаврилюк Н. О. Про пізню дату деяких античних городищ Ольвійської хори // *Археологія*.— 1985.— Вип. 49.— С. 34.— Рис. 7, 2.

¹⁷ Кропоткин В. В. Римские импортные изделия в Восточной Европе (II в. до н. э.— V в. н. э.) // *САИ*.— 1970.— Вып. Д1-27.— С. 116.

¹⁸ Keller E. Die spätrömische Grabfunde in Südbayern // *Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte*.— 1973.— Bd. 14.— S. 35.— Abb. 12.

¹⁹ Keller E. Op. cit.— S. 35.

²⁰ Амброз А. К. Указ. соч.— С. 75.— Табл. 13, 5, 8; Зубарь В. М., Сорочан С. Б. Новый погребальный комплекс II—IV вв. н. э. и экономическое развитие Херсонеса // *Античная культура Северного Причерноморья*.— К., 1986.— С. 121, 122.— Рис. 9, 1—3.

²¹ Клейман И. Б. Указ. соч.— С. 223.— Рис. 5, 2.

ми» голівками визначається кінцем III—IV ст. н. е.²² Описаний уламок морфологічно ближчий до форм середини та другої половини IV ст. н. е.²³

У групі пружинних Т-подібних фібул можна виділити два типи: однопружинні з вузькою спинкою та двопружинні з широкою спинкою.

Тип 1. Срібна Т-подібна двопружинна фібула. На голівці — фігурна гулька. Спинка «роздвоєна» з жолобком у центрі. Ніжка з аналогічним жолобком. Біля переходу від спинки до ніжки наявна обмотка з дроту. Приймач пластинчастий. Один кінець пружинного апарату зламаний, на другому збереглися фігурні гульки — обмежувачі осей пружини. Довжина пружини — 5,0 см²⁴ (рис. 1, 5).

Фібула належить до рідкісного різновиду провінціальних фібул. За умовами знахідки вона датується не раніше першого десятиріччя III ст. н. е., оскільки знайдена разом зі скарбом, де найбільш давні монети належать до 32—31 рр. до н. е., а найбільш пізні — до часу правління імператора Септимія Севера.

Тип 2. Фібула (БД-50/№ 2935—2936) — фрагментована, пружина з голкою та вісь втрачені. Зберігся корпус з пластинчастою петлею на голівці для закріплення осі пружини. Вузька спинка, дугоподібна в профілі, прикрашена поздовжніми гранями. Голівка, перехід від спинки до ніжки та кінець ніжки прикрашені «ямками», боковими вибірками металу, обмеженими двома жолобками. Ніжка прямокутна, прикрашена поздовжніми гранями-фасетками. Приймач — вузький платівчастий. Довжина — 6,5 см (рис. 2, 4). Аналогічні фібули зустрічаються на провінціально-римських пам'ятках Подунав'я та сусідніх варварських територіях²⁵. За стилем виконання та часом існування вони дуже близькі до Scharnierarmfibeln. Датуються ці фібули, очевидно, серединою III — початком IV ст. н. е. Не виключене й більш пізнє їх датування²⁶.

II. Античні причорноморські фібули належать до чотирьох груп.

До першої групи належить одночленна сильнопрофільована фібула (БД-67/№ 42). Корпус її виготовлений з круглого в перетині бруска з круглими рифленими намистинами, розташованими на голівці та посередині. Ніжка звужується до кінця і закінчується округлою, загнutoю назад шишечкою. Фібула фрагментована. Приймач відламано, пружина з голкою відсутні. Довжина — 5,5 см (рис. 1, 8).

Ця фібула належить до форм, які виникли на межі нашої ери в Дакії²⁷. Однак за пропорціями (співвідношенням довжини спинки до ніжки) вона відповідає фібулам середини та другої половини I ст. н. е. У Північному Причорномор'ї знахідки таких фібул нечисленні, але ареал їх розповсюдження широкий. Вони зустрічаються від Тіри до Танаїса та Тамані²⁸.

До другої групи належить пружинна пластинчаста фібула з овальною спинкою. Вона одночленна, фрагментована. Голка, частина пружини та кінець ніжки з приймачем обламані. Збереглися пластинчаста спинка, прикрашена поздовжніми жолобками по краях, з виступом на голівці, який переходить у пружину. Приймач був маленький, пластинчастий. Довжина — 4,6 см (рис. 2, 5).

Аналогічні форми фібул А. К. Амброз відносив до двох груп: пружинних фібул з гладким корпусом, кнопкою та фібул з «завітка-

²² Амброз А. К. Указ. соч.— С. 75.

²³ Keller E. Op. cit.— S. 35.

²⁴ Фурманська А. І. Розкопки Тіри в 1958 р. // АП УРСР.— К., 1962.— Т. XI.— С. 127—129.— Рис. 10, 3.

²⁵ Horedt K. Siebenburgen in spätrömischen Zeit.— Bukarest, 1982.— S. 40.— Abb. 11, 2; Bichir G. Geto-dacii din Muntenia in epoca romana.— București, 1984.— P. 158.— Pl. 38, 11; 39, 10.

²⁶ Bichir G. Op. cit.— P. 49, 158.— Pl. 39, 8, 9.

²⁷ Berciu D. Buridava dacica // Biblioteca de archeologie.— București, 1981.— Т. XL.— P. 39.— Pl. 20, 4.

²⁸ Амброз А. К. Указ. соч.— С. 40.— Табл. 20, 2.

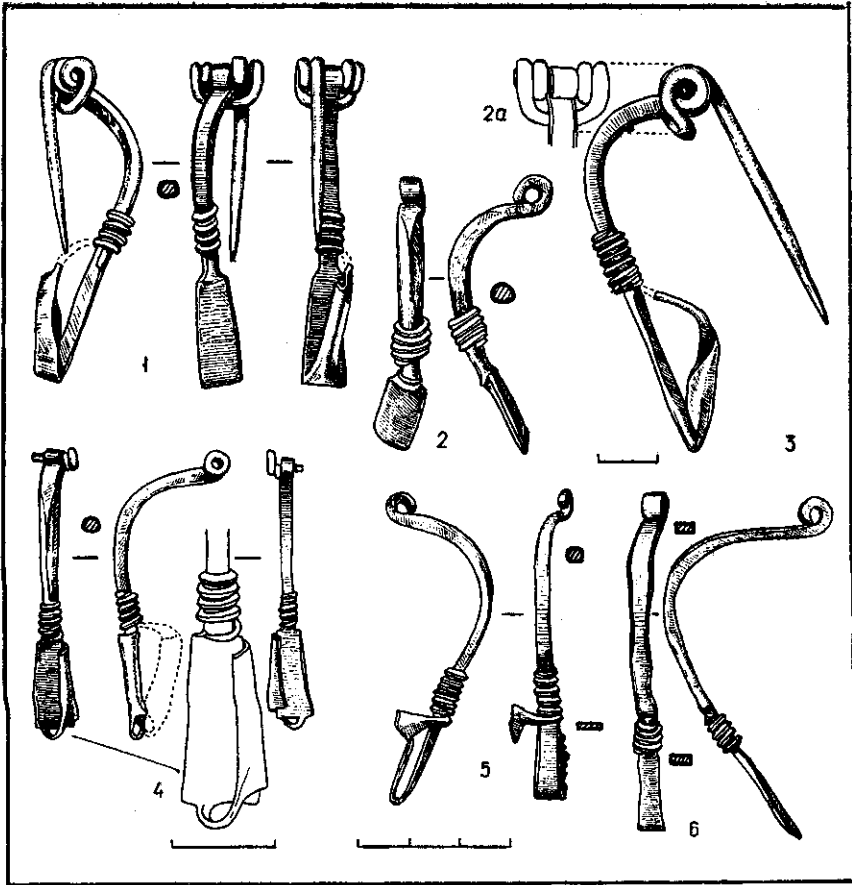

Рис. 3. Фібули III ст. з Тіру (1—6).

ми» на кінцях приймачів²⁹. Фрагментарність фібули не дозволяє визначити її точніше і віднести до однієї з цих груп. Проте за наявними морфологічними ознаками вона подібна до фібул, які датуються I—першою половиною II ст. н. е.

До третьої групи належить шарнірна пластинчаста фібула з завитками на кінці ніжки (ОАМ, інв. № 87842). Корпус її кутий з платівки, вигнутий дугоподібно. До ніжки він звужується та закінчується завитком. Вісь кріпилась у втулочку, утворену загнутим краєм голівки з пропиляним пазом-отвором, куди вставлялася голка. Вздовж корпусу на спинці є два ряди викарбуваного пунктиру. Приймач пластинчастий, високий. Фібула фрагментована. Вісь та голка відсутні. Довжина — 5,2 см (рис. 1, 9).

Фібула належить до шарнірних пластинчастих фібул з завитком³⁰. Такі фібули найбільш характерні для сарматських пам'яток Подунав'я (Тиргшор, Криничне), що відносяться до III ст. н. е., ймовірно, до першої половини — середини цього століття³¹. Морфологічно близькі, але не тотожні фібули відомі в сарматських похованнях на схід від Дунаю³².

Найбільш численна четверта група — двочленних лучкових фібул

²⁹ Амброз А. К., Указ. соч.— С. 43—45.— Табл. 5, 4, 5, 8, 15—18.

³⁰ Diaconi G. Necropola din secolele III—IV e. n. // Biblioteca de arheologie.— București, 1965.— Т. VIII.— Р. 28.— Pl. XI, 7.

³¹ Vichir G. Les Sarmates au Bas Danube // Dacia.— 1977.— N 21.— Р. 187; Гудкова А. В., Фокеев М. М. Земледельцы и кочевники в низовьях Дуная I—IV вв. н. э.— К., 1984.— С. 47.— Рис. 14, 10.

³² Скрипкин А. С. Фібулы Нижнего Поволжья // СА.— 1977.— № 2.— С. 114—116.

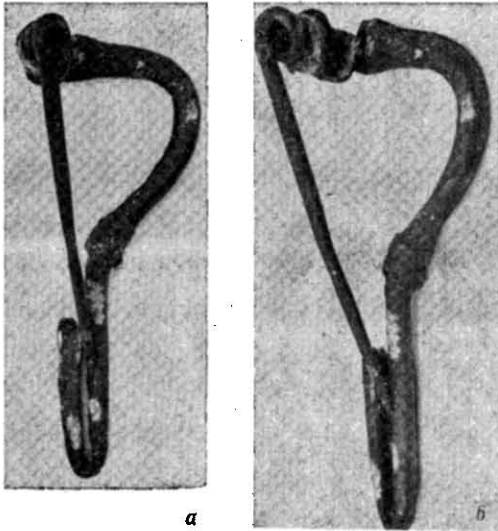

Рис. 4. Фібула III ст. з Тіри (а, б).

з підв'язним приймачем. Вони репрезентовані сімома екземплярами³³, які характеризуються одноманітними ознаками. Корпус виготовлено з бруска, круглого або прямокутного у перерізі. Ніжка пластинчаста, трапецієподібна. Приймач кріпиться біля переходу спинки до ніжки 4—6 витками дроту. Край голівки зігнуто в кільце для кріплення осі пружини з голкою. Всі фібули виготовлені з бронзи, неорнаментовані. Довжина їх від 5 до 6,5 см (рис. 2, 6, 8; 3, 1—6).

Двочленні лучкові фібули з підв'язним приймачем належать до типу, поширеному на території від Нижнього По-

волжя до Нижнього Подунав'я³⁴. Датування таких фібул II—III ст. н. е., запропоноване А. К. Амброзом, тепер має бути переглянуто.

Фібули, знайдені в Нижньому Поволжі, відносяться до часу не раніше середини — другої половини III ст. н. е.³⁵ Як вважає М. Ю. Трейстер, фібули, виявлені в Горгіппії, відносяться до періоду, який безпосередньо передуює пожежі 30-х років III ст. н. е., і фактично можуть бути віднесені до початку другої третини цього століття³⁶. У Криму подібні фібули супроводжувались монетами 60—70-х років III ст. н. е., а на Кубані вони зустрічаються в комплексах з поліхромними пряжками середини III — початку IV ст. н. е. Нарешті, на території Румунії такі фібули характерні для другого хронологічного ступеню культури Мілітарі-Кілія, що датується серединою III — початком IV ст. н. е.³⁷ З викладеного витікає, що основний період поширення цього типу фібул припадає на другу третину і другу половину III, можливо, на самий початок IV ст. н. е.

III. Східноєвропейська «варварська» фібула з Тіри³⁸, згадана А. К. Амброзом³⁹. Це двочленна ввігнута підв'язна фібула з вузькою ніжкою та вертикальною платівкою для утримання осі пружини. Корпус виготовлено з круглого в перетині дроту. Профіль спинки асиметрично увігнутий догори (рис. 4, а, б). Екземпляр відноситься до найбільш раннього різновиду фібул, характерних для черняхівської культури, і датується на основі аналогій другою третьиною — третьою чвертю III ст. н. е.⁴⁰

Аналіз фібул перших століть н. е. показує, що ця категорія знахідок чітко розподіляється на дві хронологічні групи, для яких характерна певна своєрідність. Серед фібул I — першої половини III ст. н. е. переважають зразки провінціально-римських форм, які типологічно

³³ БД-71/№ 133, БД-72/№ 86, БД-75/№ 255, БД-78/№ 64, ОАМ — № 85847, одна фібула в експозиції АМ ЦНПМ АН УРСР, одна фібула опублікована Л. Д. Дмитровим. Див.: Дмитров Л. Д. Розкопки в м. Білгороді-Дністровському у 1947 р. // АП УРСР.— К., 1952.— Т. IV.— Табл. 1, 1.

³⁴ Амброз А. К. Указ. соч.— С. 52, 53.— Табл. 9.

³⁵ Скрипкин А. С. Указ. соч.— С. 108, 109.

³⁶ Трейстер М. Ю. Фібулы из Горгиппии // Горгиппия.— 1982.— Т. 2.— С. 152, 155.— Рис. 1, 9.

³⁷ Амброз А. К. Указ. соч.— С. 53; Bichir G. Geto-dacii din Muntenia ...— Р. 50.— РІ. XLIII; XLIV, 1—3.

³⁸ Дмитров Л. Д. Розкопки в м. Білгород-Дністровському у 1947 р.— Табл. 1, 2.

³⁹ Амброз А. К. Указ. соч.— С. 62, 63.— № 6.

⁴⁰ Гороховский Е. Л. Хронология черняховских могильников Лесостепной Украины // Труды V Международного конгресса археологов-славистов.— К., 1988.— Т. 4.— С. 35—37, 42, 43.— Рис. 9, 12.

пов'язані з аналогічними виробами, поширеними на території Римської імперії і, зокрема, в Дунайських провінціях. Поява таких виробів у Тірі, мабуть, безпосередньо пов'язана з початком римського проникнення в цей район та дислокацією в місті римського гарнізону, а також з посиленням економічних та культурних контактів з імперією у вказаний період. Необхідно відзначити хронологічну безперервність цих фібул у Тірі протягом II і більшої частини III ст. н. е. При цьому слід підкреслити, що, очевидно, частина фібул провінціально-римських типів могла виготовлятися на місці. На користь такого висновку свідчить знахідка в Тірі напівфабрикату сильнопрофільованої двочленної фібули з пластинчастим приймачем. Особливістю тірської колекції фібул, на відміну від інших античних центрів Північного Причорномор'я, є відсутність лучкових фібул з під'язним приймачем, які, на думку дослідників, мають північно-причорноморське походження.

У другій половині III—IV ст. н. е., після виведення з міста римських військ, кількість фібул провінціально-римських типів зменшується. Проте не можна говорити про припинення економічних та культурних зв'язків Тіри з імперією, про що свідчать не тільки фібули, але й деякі інші категорії пам'яток матеріальної культури⁴¹. У кількісному відношенні в цей час, безумовно, переважають фібули, які характерні для сарматських поховальних комплексів другої половини III — початку IV ст. На відміну від керамічного матеріалу, знахідки фібул, характерних для пам'яток, залишених носіями черняхівської культури, теж поодинокі, як і кістяні гребені, що часто зустрічаються на таких пам'ятках. Сарматське та черняхівське населення, пам'ятки якого відомі у значній кількості в Нижньому Подністров'ї⁴², безсумнівно впливало на культуру античної Тіри, де в цей пізній період простежуються елементи варваризації в будівельній техніці, в керамічному комплексі і, як ми бачимо, у наборі фібул.

Е. Л. Гороховский, Н. А. Сон

ФИБУЛЫ ИЗ ТИРЫ

В статье вводятся в научный оборот все фибулы, найденные в Тире. В типологическом отношении они весьма разнообразны. Среди них выделяются фибулы трех основных форм (провинциально-римские, античные причерноморские, варварские восточно-европейские), которые по своим морфологическим признакам делятся на ряд групп и типов. Провинциально-римские фибулы представлены сильнопрофилированными, шарнирными дуговидными, коленчатыми, шарнирными Т-образными и пружинными Т-образными экземплярами. Античные причерноморские фибулы относятся к одночленным сильнопрофилированным, пружинным пластинчатым с овальной спинкой, шарнирным пластинчатым с завитком на конце ножки и двучленным лучковым с подвязным приемником.

В хронологическом отношении фибулы из Тиры четко делятся на две группы. Среди фибул I — первой половины III веков нашей эры преобладают образцы провинциально-римских форм, часть которых скорее всего производилась на месте. Во второй половине III—IV вв. увеличивается количество фибул, характерных для сарматских погребальных комплексов этого времени, что указывает на влияние окружающего варварского населения на культуру античной Тире.

⁴¹ *Самойлова Т. Л.* Основные типы амфор I—IV вв. н. э. из Тире // АИСЗП.— К., 1976.— С. 261 и сл.; *Сон Н. А., Сорочан С. Б.* Античные светильники из Тире // АДСП.— К., 1988.— С. 127—131.

⁴² *Рикман Э. А.* Этническая история населения Поднепровья и прилегающего Подунавья в первых веках нашей эры.— М., 1975.— С. 27 и сл.; *Гудкова А. В., Фокеев М. М.* Указ. соч.— С. 86 и сл.

FIBULAS FROM TIRA

All fibulas found in Tira are put into scientific circulation in this paper. They are rather different typologically. Fibulas of three basic forms distinguishing among them: provincial-Roman, antique Black Sea, barbarian East-European ones. Those forms are divided into some groups and types according to their morphological characters. The provincial-Roman fibulas are represented by strongly profiled, hinge, arched, crankshaft, hinge T-shaped and spring T-shaped specimens. The antique Black Sea fibulas belong to monomial strongly profiled, spring lamellar types with an oval back; to hinge lamellar with a scroll at the stem end and to binomial arched types with a fastened receiver.

Chronology distinctly divides fibulas from Tira into two groups. Specimens of the provincial-Roman forms prevail among fibulas of the 1st cent.—early 3rd cent. A.D. Some of them were, most of all, manufactured on the spot. In late 3d-4th cent. the quantity of fibulas typical of the Sarmatian burial complexes of that time increased, which indicated the influence of the surrounding barbarian population on the culture of ancient Tira.

Одержано 05.05.88

Античне поселення біля озера Кизил-Яр

С. Б. Ланцов

Публікація присвячена введенню до наукового обігу раніше невідомої пам'ятки хори Херсонесу, яка датується загалом другою половиною IV ст. до н. е.—рубежем II—III ст. н. е. Поселення Кизил-Яр знаходиться південніше Євпаторії, що дає можливість дещо змінити існуючі нині погляди на розміри територіальних володінь Херсонесу в елліністичну епоху.

Кримське узбережжя, на південь від Євпаторії, погано вивчене, як в археологічному відношенні в цілому, так, зокрема, і в плані виявлення пам'яток IV—III ст. до н. е., які в Західному Криму звичайно пов'язуються з хорою античного Херсонесу. Тому сформувався думка, що в епоху розквіту Херсонеська держава складалась із двох територіально відірваних частин: Гераклейського півострова і Північно-Західного Криму від Бокальської коси на півночі до Євпаторії включно на півдні, віддалених одна від одної п'ятдесятикілометровою смугою узбережжя.

Саме тут, у місці «розриву», Західно-Кримською експедицією ІА АН УРСР було проведене в 1983—1984 рр. обстеження поселення Кизил-Яр (Червона балка), яке знаходиться за 3 км на південь від с. Ново-Федорівки Сакського району Кримської області, з північного боку пересипу між Каламитською затокою Чорного моря і озером Кизил-Яр (рис. 1, I). Перші збори тут підйомного матеріалу, переданого на зберігання в ЄКМ, були здійснені автором даної статті ще в 1974 р. Відкрита пам'ятка П. Н. Шульцем під час рекогносцировок 1948 р. і визнана за скіфський зольник, площею близько 30 м² «з керамікою II—I ст. до н. е. і I—II ст. н. е.»¹. Однак вона не була введена до наукового обігу і випала з поля зору дослідників.

Поселення розміщене на майже рівній місцевості з засоленим каштановим ґрунтом і плямами солончаків, де підвищуються два невеликих пагорба, висотою до 1,5 м, що отримали умовні позначення № 1 і № 2 (рис. 1, II). Територія пам'ятки, очевидно, довгий час роз-

¹ Шульц П. Н. Отчет о работе Евпаторийского отряда Тавро-Скифской экспедиции 1948 г. // НА ОАК ИА АН УССР.— 1949.— Инв. № 2/1.— Л. 14, 41.